

POLONICA I SILESIA XVI WIEKU W ZBIORACH SPECJALNYCH BIBLIOTEKI ŚLĄSKIEJ

Biblioteka Śląska obchodziła niedawno dziewięćdziesiątą rocznicę istnienia. Powołana została jako Biblioteka Sejmu Śląskiego w 1922 r. Gromadziła wówczas zbiory naukowe, przede wszystkim prawne i historyczne, umożliwiające prace śląskiego parlamentu. Księgozbiór, poprzez dary i zakupy, szybko się rozrastał. Między innymi w 1924 r. biblioteka nabyła cenny zbiór Konstantego Prusa, a w 1932 r. – kolekcję Aleksandra Kraushara. Rok później Zakład Narodowy im. Ossolińskich przekazał do biblioteki księgozbiory Oswalda Balzera oraz Ludwika Bernackiego.

W 1934 r. Biblioteka Sejmu Śląskiego zaczęła pełnić funkcję biblioteki regionalnej, zaś dwa lata później, jako Śląska Biblioteka Publiczna im. Józefa Piłsudskiego stała się placówką samodzielną, otrzymała własny statut i regulamin.

Po wybuchu wojny ewakuowano do Lwowa najcenniejsze książki, mapy i druki ulotne, a także inwentarze i dokumentację biblioteczną. Zbiory, które pozostały w Katowicach, zostały przejęte przez Schlesische Landesbibliothek. Instytucję tę współtworzyła Oberschlesische Landesbibliothek – biblioteka naukowa powołana w 1927 r. dla niemieckiej części Śląska. Mieściła się początkowo w Raciborzu, a od listopada 1938 r. w Bytomiu.

W 1944 r. powróciła do Katowic część zbiorów wywiezionych do Lwowa na początku wojny (dokumentacja bibliteczna i inwentarze niestety zaginęły). W styczniu 1945 r. do biblioteki powrócili polscy pracownicy, którzy wkrótce uporządkowali zbiory i udostępnili je czytelnikom. W zasobie biblioteki pozostawiono materiały włączone przez władze niemieckie, dołączono też kolekcję Oberschlesische Landesbibliothek z Bytomia. Bibliotekarze brali udział w zabezpieczaniu księgozbiorów pozostawionych na Śląsku – poniemieckich oraz wywiezionych przez Niemców na te tereny kolekcji

polskich. Do Silesianki trafiły również liczne książki ze Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych, pochodzące między innymi ze zbiorów rodowych Szembeków, Oppersdorffów, a także Gimnazjum Nyskiego. Ponieważ do biblioteki tej ostatniej instytucji w początkach XIX w. włączone zostały woluminy pochodzące ze skasowanych klasztorów, w zbiorach śląskiej księżnicy odnaleźć można obecnie tomy z notami śląskich zakonów z Henrykowa, Wrocławia, Nysy.

W 1952 r. Śląska Biblioteka Publiczna otrzymała nazwę Biblioteka Śląska, a we wrześniu tego roku nadano jej status biblioteki naukowej.

Przez dziewięćdziesiąt lat Biblioteka Śląska zgromadziła bogate zbiory, liczące obecnie ponad 2 miliony jednostek. Kolekcja starych druków obejmuje ok. 27 tysięcy egzemplarzy, w tym niemal półtora tysiąca druków z wieku XVI. Po przejrzeniu i zapoznaniu się z ich treścią, wyodrębniono polonica. Do najcenniejszych druków zaliczono też silesiaca.

Wybrano polonica zarówno w rozumieniu węższym, jak i szerszym. Są to więc przede wszystkim dzieła twórców polskich – autorskie, tłumaczone, opracowane (zarówno w całości lub w części), niezależnie od miejsca i języka druku. Uwzględniono wszystkie druki w języku polskim, a także dzieła wydane na terenie Polski, w jej granicach historycznych oraz na terytoriach lennych (Prusy Książęce, Inflanty). Ujęto publikacje, bez względu na miejsce wydania i język, których przedmiotem są sprawy Polski i Polaków – w całości lub w większych fragmentach. Uwzględniono też prace, które zostały zadedykowane Polakom. W przypadku autorów obcych przebywających tylko czasowo na terenie Polski, do poloniców zaliczono dzieła, które powstały w okresie ich pobytu w Polsce lub też są związane z Polską.

Podobne kryteria zastosowano też dla dzieł uznanych za silesiaca: wydrukowane na terenie Śląska, napisane przez autorów pochodzących ze Śląska, dedykowane osobom związanym z tym terenem (także władcom) oraz publikacje omawiające, choćby we fragmentach, sprawy tego regionu.

Spośród twórców polskich wymienić można m.in. Jana Długosza, Jana Łaskiego, Macieja z Miechowa, Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Stanisława Karnkowskiego, Stanisława Hozjusza, Piotra Skargę, Bartosza Paprockiego, Bartłomieja Groickiego, Stanisława Grzepskiego, Mikołaja Kochanowskiego, Stanisława Sokołowskiego, Krzysztofa Warszewickiego, Stanisława Orzechowskiego, Marcina Kromera, Grzegorza z Szamotuł, Andrzeja Wolana, Stanisława Reszki. Z Polską ściśle związani są: Jan z Głogowa, Philipp Callimach, Laurentius Corvinus, Ioannes Langus, Alessandro Guagnini, Christoph Hegendorff, Sigmund Herberstein. Wielu twórców śląskich dodawało do swoich nazwisk określenia utworzone od miasta pochodzenia: Andreas Camerarius Vratislaviensis, Wolfgang Droschky Hirschbergensis, Martinus Kinnerus Leobschutzensis Silesius, Iohannes Fleischer Vratislaviensis, Georg Bezold Goldbergensis, Balthasar Raus Silesius czy Ioachimus Rodolphus Oppoliensis.

Czasem o uznaniu dzieła za polonicum decyduje dedykacja. Odnaleźć można prace ofiarowane królom Zygmuntowi Augustowi (Sebastiano Erizzo *Discorso ... sopra le medaglie de gli antichi*), Stefanowi Batoremu (Christophorus Clavius *Gnomonices libri octo*). Księciu Krzysztofowi Radziwiłłowi Cunradus Dasypodius ofiarował grecko-łacińską edycję geometrii Euclidesa. Wśród adresatów jest też książę Prus Albrecht Hohenzollern (Erasmus Reinhold *Ephemerides duorum annun 50. et 51* ; tegoż *Primus liber tabularum directionum*). Wśród cennych poloniców są również prace zadedykowane władcom Śląska, np. Jerzemu Fryderykowi (m.in. Ludolphus Schrader *Tractatus feudalís*, Adam Schram *Precationes piae et breves*). W grupie adresatów dedykacji znaleźli się również przedstawiciele szlachty: Krzysztof Szydłowiecki (Erazm z Rotterdamu *Lingua*), Piotr Zborowski (Lambertus Danaeus *Physice Christiana*), Sędziwój, Stanisław i Jan Jakub Ostrogowie (Denis Godefroy *Antiquae historiae*), a także mieszczanie, jak np. Stanislaus Bornbachius, obywatel Gdańska (Victorinus Strigelius *Epitome doctrinae de primo motu*).

W drukarniach działających w kilkunastu miastach Polski i Śląska powstało 259 dzieł. Najwięcej – łącznie 141 publikacji – wytłoczonych zostało w Krakowie, w oficynach Jana Hallera, Florianana Unglera i Heleny Unglerowej, Łazarza Andrysowicza i jego syna Jana Januszowskiego, Szarfenbergerów, Siebeneycherów, Piotrkowczyków, Hieronima Wietora i wdowy Barbary, Macieja Wirzbięty, Macieja Garwolczyka, Aleksego Rodeckiego. Poznańską drukarnię Jana Wolraba i dziedziców opuściło osiem druków, zaś siedem publikacji pochodzi z oficyn wileńskich: Daniela z Łęczycy, Jana Karcana, drukarni Mikołaja Radziwiłła, Krzysztofa Wolbromczyka, Akademii Jezuitów. Sześć dzieł wydał Jakub Rhode w Gdańsku. Drukarnstwo lwowskie reprezentują trzy prace Ivana Fedorova i Pawła Szczerbica. Odnotowano po dwa szesnastowieczne druki pochodzące z Brześcia Litewskiego (z oficyny Cypriana Bazylika) i Królewca (z tłoczni Jana Daubmanna oraz Jerzego Osterbergera). Pojedyncze pozycje wydane zostały w Ostrogu (przez Ivana Fedorova w Drukarni księcia Konstantego Ostrońskiego) oraz Zamościu (przez Marcina Łęskiego w Drukarni Akademii). Natomiast praca Jakuba Przyłuskiego ma podwójne miejsce wydania: Szczucin i Kraków.

Szesnastowieczne drukarstwo śląskie prezentuje 87 druków z trzech ośrodków: Nysy (34 dzieła tłoczni Johanna Creutzigera i Andreasa Reinheckela), Wrocławia (25 publikacji z oficyn Andrzeja Winklera, Kryspina i Jana Scharffenbergów i Georga Baumanna) oraz Legnicy (8 prac Nicolausa Schneidera).

Bogato reprezentowany jest dorobek typografii europejskiej. Odnotowano wydania z kilkudziesięciu miast niemieckich. Najwięcej druków pochodzi z Frankfurtu nad Menem (firmowanych m.in. przez Nicolausa Basse, Petrusa Brubachiusa, Johanna Feyerabenda, Martina Lechlera, Christophę Raba [Corvinusa], Andreasa Wechela i dziedziców oraz nakładem Sig-

munda Feyerabenda). Ponadto są książki wydane w Wittenberdze (m.in. przez Johanna Kraffta starszego i dziedziców, Hansa Luffta, Georga Rhau, Johanna Schwertela), Frankfurcie nad Odrą (przez Iohannesa, a następnie Andreasa Eichornów, Fridericusa Hartmanna, Nikolausa Voltza), Kolonii (m.in. przez Arnolda Birckmanna, Gervinusa Caleniusa i Ioannesa Quentela, Maternusa Cholinusa), Lipsku (np. przez Michaela Lantzenbergera, Johanna Steinmanna, Melchiora Lottera czy nakłady Henninga Grosse), Görlitz (Ambrosiusa Fritscha i Hansa Rhambau), Bautzen (Johanna Wolraba), Augsburgu, Dillingen, Erfurcie, Heidelbergu, Halle, Norymberdze, Tübingen i innych ośrodkach. Odnaleźć można dzieła wydane w Austrii (m.in. w wiedeńskich oficynach Hieronima Wietora i Rafała Skrzetuskiego), Belgii (głównie w Antwerpii, w drukarniach m.in. Arnolda Birkmanna, Krzysztofa Plantina, Jana Verwithagena), Czechach (np. w Ołomuńcu przez Jiříego Handla, Bedřicha Milichtallera, Jana Oliwetskiego czy też w Pradze przez Daniela Adama z Veleslavina czy Jiříego Melantrycha). Są też polonica pochodzące z Francji (m.in. z Metz, Paryża, Strasburga), Szwajcarii (m.in. z bazylejskich oficyn Nicolausa Brylingera, Hieronima Frobenia, Jana Oporina, Sebastiana Henricpetriego, Konrada Waldkircha, Roberta Wintera), Włoch (z Neapolu, Rzymu czy Wenecji). W przypadku dwunastu dzieł nie określono miejsca druku i nazwiska drukarza.

Analizując zbiór poloniców i silesiaców pod względem językowym, stwierdzić trzeba dominację łaciny – to ogółem 491 dzieł. Zarejestrowano 83 prace w języku niemieckim, natomiast w języku polskim – 53. Ponadto odnotowano obecność dzieł w językach: czeskim (8), włoskim (6) oraz francuskim i paleosłowiańskim (po 2). Są również publikacje dwujęzyczne: grecko-łacińskie (m.in. edycje geometrii Euclidesa oraz zbioru prac najslawniejszych lekarzy *Medicae artis principes*), a także gramatyka języka hebrajskiego.

Najstarszym w Bibliotece Śląskiej dziełem uznanym za polonicum XVI w. jest *Viaticum Wratislaviense*. To brewiarz wydany 28 VII 1501 r. w Wenecji, sztuką Petera Liechtensteina i Johanna Hamanna (Hertzoga), a nakładem Sebastiana Hybera, obywatela Krakowa. Natomiast w 1534 r. w krakowskiej oficynie Floriana Unglera ukazała się praca Stefana Falimierza *O ziołach i mocy ich*. W Bibliotece Śląskiej zachowała się jedynie część druga tego dzieła: *O wódkach* i jest to w tej księżnicy najstarszy drukowany zabytek w języku polskim.

Wśród poloniców i silesiaców znajdują się dzieła ze wszystkich dziedzin wiedzy. Na pierwszym miejscu wymienić należy Biblię. Odnotowujemy przekłady polskie Jana Leopolda (Kraków, edycje z lat 1560–1561, 1575, 1577). Zachowały się dwa egzemplarze Pisma Świętego wydanego nakładem księcia Mikołaja Radziwiłła w Brześciu Litewskim w 1563 r. Jest również tłumaczenie ks. Jakuba Wujka: Nowy Testament, wydany przez Andrzeja Piotrkowczyka w 1594 r. oraz całość Pisma Świętego, opublikowana nakładem Stanisława Karnkowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego, w krakowskiej Drukarni Łaza-

II. 1. *Viaticum Wratslawiense*, Venetiis 28 VII 1501. Strona tytułowa oraz ostatnia z kolofo-nem (sygn. 461389 I). Fot. W. Pawłowicz

rzowej w 1599 r. Psalterz w przekładzie Walentego Wróbla ukazał się w Krakowie w drukarni Mikołaja Szarfenberga w 1567 r. Egzemplarz Biblioteki Śląskiej jest zdefektowany, brakuje strony tytułowej oraz kilku kart początkowych oraz końcowych. Jednak braki i uszkodzenia początkowych kart zostały przez jednego z właścicieli starannie podklejone i uzupełnione rękopiśmiennie. Nie jest również kompletny egzemplarz Księgi Psalmów w tłumaczeniu Jana Kochanowskiego (Kraków 1585, właśc. 1598, wyd. B).

W zbiorach Biblioteki Śląskiej przechowywane są również paleosłowiańskie edycje Ivana Fedorova. To *Biblija si rěč Knigy Vetchago i Novago Zaveta*, tak zwana *Biblia Ostrogska*, wytłoczona w drukarni księcia Konstantego Ostrogskiego (Ostróg 1581) oraz wydany we Lwowie *Apostoł*. Przekład niemiecki Nowego Testamentu, dokonany przez Hieronima Emsera, ukazał się w Nysie, nakładem biskupa ołomunieckiego, w 1571. W edycji tej zostały współwydane autorstwa H. Emsera *Annotationes über Luthers Neue Testament*.

Ciekawy jest Psalterz, wydrukowany w Eisleben w 1597 r.: *Der Psalter des Königlichen Propheten Daudis nach fräntzösischer art und Melodey in Deutsche reimen gebracht durch Ambrosium Lobwasser. Mit vier stimmen unterschiedlich gedruckt*. Pierwsze wydanie ukazało się w 1574 r., natomiast ta edycja – według bibliografii Graessego trzynasta [Graesse, 1863,

s. 242] – zadedykowana została przez księgarza lipskiego Henninga Grossa radcy wrocławskiemu Erazmowi Müllerowi. Każda strona ujęta jest w drzeworytową ramkę, zaś psalmy opatrzone są nutami, w tym egzemplarzu przygotowanymi dla głosu tenorowego.

Wśród ksiąg liturgicznych na wyróżnienie zasługuje mszał dla diecezji wrocławskiej, który ukazał się w 1519 r. w bazylejskiej oficynie Thomasa Wolffa. Natomiast mszał dla diecezji gnieźnieńskiej wydany został w roku 1555 w Moguncji. Z 1554 r. pochodzi *Agenda Ecclesiae Cathedralis Plo-cense*, wydrukowana w Krakowie, w tłoczni Mikołaja i Stanisława Szarfenbergów.

Wśród poloniców odnajdziemy wydania prawa kanonicznego, np. Gratianusa *Decretum seu verius decretorum canonicorum collectanea*, ze wspólnym wydaniem dziełem Marcina Polaka *Margarita Decreti* (Antwerpen 1572). Zapoznać się możemy również ze statutami synodalnymi diecezji krakowskiej (z 1593 r.), gnieźnieńskiej (1579), wrocławskiej (1572) oraz wrocławskiej (1580, 1595). *Index librorum prohibitorum* ukazał się w Wenecji w 1572 i zawiera również dzieła autorów polskich i związanych z Polską: Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Jana Łaskiego młodszego, księcia Albrechta Hohenzollerna, Jana Willebrochiusa z Gdańska, Kaspara Schwenkfelda, Krzysztofa Hegendorffa i innych. Są też książki poświęcone historii Kościoła powszechnego i polskiego, np. kilka edycji zbioru *Autores historiae ecclesiasticae* (Basel 1523, 1535, 1539, 1544) czy Krzysztofa Kackiego *Vitae archiepiscoporum et episcoporum Ecclesiae Cracoviensi* (Kraków 1593).

Istotnym źródłem do poznania religijności w szesnastowiecznej Polsce są liczne druki wyznaniowe. Można do nich zaliczyć Stanisława Hozjusza *Confessio fidei catholicae christiana* (Kraków 1553, Antwerpen 1563, przekład niemiecki Ingolstadt 1560), konfesję Augsburską (*Confessio Augustana*, Królewiec 1561) czy Heinricha Bullingera konfesję sandomierską (*Confessio. Wyznanie wiary powszechney koscyołow Krześcijańskich polskich*, w przekładzie Krzysztofa Trecego, Kraków 1574). Odnotować też trzeba katechizmy trydenckie: *Katechizm albo Nauka wiary y pobożności krześcijańskiej* w przekładzie Walentego Kucborskiego (Kraków 1568) oraz wydany w Nysie w 1570 r. z polecenia biskupa Kaspara z Łagowa, w języku niemieckim.

W zasobach biblioteki reprezentowane są też kazania, niejednokrotnie o charakterze polemicznym. Do większych zbiorów należą Marcina Białobrzeskiego *Postilla orthodoxa* (Kraków 1581), Piotra Skargi *Kazania na niedziele i święta całego roku* (Kraków 1597), czy też dzieła Jakuba Wujka *Postilla catholica* (Kraków 1584) oraz *Postylla aneb Kázanij Ewangelitská* (czeski przekład postylli mniejszej, Litomyśl 1592). Licznie ukazujące się wówczas dzieła apologetyczne reprezentują m.in. Marcina Łaszcza *Recepta na plastr Czechowica ministra nowokrzczenskiego* (Kraków 1597) oraz *Wieczera ewangelicka* (Wilno 1594), Stanisława Grodzickiego *Prawidło wiary heretyckiej* (Wilno 1592), Hieronima Powodowskiego *Wędzidło na sprosne*

błędy a bluźnierstwa nowych aryanów (Poznań 1582) czy też Piotra Skargi *Upominanie do Ewangelików* (Kraków 1592). Są również żywoty świętych, m.in. Jana Długosza *Vita beatissimi Stanislai Cracoviensis episcopi* (Kraków 1511), Seweryna Lubomłczyka *De vita miraculis et actis canonizationis sancti Hyacinthi* (Roma 1594), a także *Martyrologium Kościoła Rzymskiego* (Kraków 1591) czy J. Crespina *Historya o srogiem prześladowaniu Kościoła Bożego* (Brześć Litewski 1567).

Polonica pozwalają również poznać stan szesnastowiecznej wiedzy. Są to przede wszystkim dzieła z filozofii – królowej nauk. Do tej grupy zaliczyć można *Auctoritates Aristotelis et aliorum philosophorum* (Kraków 1533), Alberta Wielkiego *Philosophiae naturalis isagoge* (Kraków 1548). Gregora Reischia *Margarita philosophica, rationalis, moralis philosophiae principia* (Basel 1535) wprowadza we wszystkie gałęzie ówczesnej nauki: gramatykę, retorykę, filozofię, matematykę, muzykę. Jan z Głogowa był autorem dzieła *Exercitium super omnes tractatus parvorum logicalium Petri Hispani* (Strasburg 1517), które służyło studentom jako podręcznik.

Wśród dzieł prawnych na pierwszym miejscu wymienić należy Jana Łaskiego *Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultuum* (Kraków 1506). Współoprawne z tym dziełem są konstytucje konwentu krakowskiego z 1507 r. (Kraków 1507). W bibliotece zapoznać się można ze statutami króla Zygmunta I Starego z lat 1507–1523 (Kraków 1524) oraz wydaniem konstytucji sejmowych. Do ważnych publikacji należą prace Bartłomieja Grodzickiego, m.in. *Artykuły prawa Maydeburskiego* (Kraków 1565, właśc. 1567), *Porządek sądów i spraw miejskich* (Kraków 1559), *Tytuły prawa maydeburskiego* (Kraków 1567). Kolejne to Jana Januszowskiego *Statuta* (Kraków 1600), Pawła Szczerbica *Ius municipale* (Lwów 1581) oraz *Speculum Saxonum* (Lwów 1581), Pawła Przyłuskiego *Leges seu Statuta ac privilegia Regni Poloniae omnia* (Szczucin, Kraków 1551–1553). Do ciekawszych druków należy rozporządzenie biskupa wrocławskiego Martina Gerstmannna, starosty śląskiego, przeciwko żebractwu i włóczęgostwu, wystawione w grudniu 1583 r. oraz zawierające prawo Wrocławia *Der Kayserlichen Stadt Bresslaw Statuta vnd Ordnungen* (Wrocław 1588), a także *Der Kayserlichen Stadt Bresslaw vornewerte Gerichts Ordnung vnd Process* (Wrocław 1591). Z Ołomuńca pochodzą *Prawa a Zřízení Zemské Knížetství Těšínského* (1592), zaś *Práva a Zřízení Zemská Kraalovství Českeho* ukazały się w Pradze (edycje z lat 1550, 1564, 1594). Ten ostatni zbiór zawiera dokumenty wystawione przez króla czeskiego Władysława Jagiellończyka.

Zachowały się też dzieła poświęcone różnym zagadnieniom prawa, między innymi Nicolausa Reusnera *De iure testamentorum et ultimarum voluntatum tractatus* (Jena 1597) o testamentach. Interesującymi pracami są tomy tzw. konsyliów – opracowane przez najznakomitszych prawników rozwiązania prawne rozmaitych spraw. Do takich właśnie publikacji zaliczyć można np. Modestinus Pistoris *Consiliorum sive Responsorum volumen*

II. 2. Maciej z Miechowa, *Historia delle due Sarmatie*, Vinegia 1561 (sygn. 229334 I). Fot. W. Pawłowicz

(Leipzig 1587–1588), dzieło, w którym opisane zostały także sprawy przywilejów miast śląskich oraz spadku w Gdańsku.

Spośród publikacji dotyczących historii wymienić można Macieja z Miechowa *Chronica Polonorum* (Kraków 1521) oraz jego *Tractatus de duabus Sarmatiis* (Augsburg 1518), który w Bibliotece Śląskiej zachowany jest również w przekładzie włoskim *Historia delle due Sarmatie* (Wenecja 1561). Spośród wielu innych wspomnieć trzeba prace Marcina Bielskiego (*Kronika Polski*, Kraków 1597; *Kronika wszystkiego świata*, Kraków 1564), Macieja Strykowskiego (*Która przedtym nigdy świata nie widziała Kronika Polska, Litewska, Żmodzka, Królewiec* 1582), Aleksandra Gwagnina *Rerum Polonicarum tomi tres* (Frankfurt 1584), Bartosza Paprockiego *Ogrod Krolewski* (Praga 1599), Blaise de Vigenère *Les chroniques et annales de Poloigne* (Paryż 1573, dedykowane królowi Henrykowi Walezemu). Podstawowym dziełem prezentującym dzieje Śląska jest *Annales Silesiae* Joachima Cureusa (Wittenberg 1571), tłumaczone następnie na język niemiecki i uzupełniane przez Heinricha Rättela (Leipzig 1585).

Wiele informacji o dziejach Polski i Śląska odnaleźć można też w kronice Thietmara (*Chronici Ditmari libri VII*, Frankfurt am Main 1580), dziełach papieża Piusa II (*De Bohemoru[m] origine ac gestis historia*, Köln 1524), Sigmunda Herbersteina *Comentari della Moscovia* (Wenecja 1550), Alberta

Krantza *Saxonia* (Frankfurt 1580) oraz *Wandalia* (Frankfurt 1575), Joannesa Leunclaviusa *Annales sultanorum Othmanidarum* (Frankfurt am Main 1588) i innych.

Zachowały się również prace dokumentujące bieżące wydarzenia, jak *Declaratio vera qubis de causis Ordines Civitatis Gedanensis cum ... Stephano Rege Poloniae ...controversiam pertracti sint* (Gdańsk 1577), a także opracowania bardziej szczegółowe, jak Philippa Callimacha *De rebus gestis a Vladislao ... rege* (Kraków 1582).

Do ważnych dla Polski dzieł należą też Andrzeja Frycza Modrzewskiego *Commentariorum de republica emendanda libri quinque* (Basel 1554), Łukasza Górnickiego *Dworzanin polski* (Kraków 1566), Bartosza Paprockiego *Herbarz rycerstwa polskiego* (Kraków 1584). Wiele wiadomości o dziejach, obyczajach i kulturze Polski i ziem sąsiednich przynosi praca Ioannesa Boemusa *Omnium gentium mores, leges et ritus*. W Bibliotece Śląskiej zachowały się trzy jej przekłady: włoski (Wenezja 1549), francuski (Lyon 1552) oraz czeski (Olomouc 1579).

Wyróżniają się prace matematyczne, od nauki rachunków, np. Christoffa Rudolffa *Künstliche rechnung mit der Ziffer* (Nürnberg 1546, 1566), Sigismunda Suevusa *Arithmetica historica. Die Löbliche Rechenkunst* (Wrocław 1593), poprzez edycje geometrii Euclidesa (*Elementorum geometricorum libri sex*, Leipzig 1549), Stanisława Grzepskiego *Geometrię to iest miernicką naukę* (Kraków 1566), Gemmy Frisiusa *De radio astronomico et geometrico liber* (Antwerpen 1545), Mikołaja Kopernika naukę o trójkątach *De lateribus et angulis triangulorum, tum planorum rectilineorum, tum sphaericorum libellus* (Wittenberg 1542), po dzieła z zakresu optyki, jak na przykład Witelona *Περὶ ὀπτικῆς id est De natura, ratione [et] proiectione radiorum uisus, luminum, colorum atq[ue] formarum, quam uulgo Perspectiuam uocant, libri X* (Nürnberg 1551). O zainteresowaniu badaczy zjawiskiem tęczy świadczą prace Johannes Fleischer z Wrocławia *De iridibus doctrina Aristotelis et Vitellionis, certa methodo comprehensa* (Wittenberg 1571) oraz Joachima Piperiusa ze Świebodzina *Disputatio physica de arcu coelestii* (Frankfurt an der Oder 1599).

W astronomię wprowadzają opracowania Johannes Garcaeusa juniora, np. *Astrologiae methodus* (Basel 1576), *Tractatus brevis et utilis de erigendis figuris coeli* (Wittenberg 1556, 1573) czy Johannes Weidnera *Tabula novi et veteris kalendarii* (Legnica 1600). Do poloniców zaliczyć też należy ogólne dzieła astronomiczne, w których wymieniany jest Mikołaj Kopernik i omawiana jego teoria, m.in. Georgiua Purbachiusa *Theoricae novae planetarum* (Basel 1573), Christophorus Clavius *In spaeram Ioannis de Sacro Bosco commentarius* (Lyon 1594) czy Conradusa Aslacusa *De natura caeli triplicis libelli tres* (Siegen 1597). W dziele Ioannesa Regiomontanus *Tabulae directionum projectionumque* (Tübingen 1550, 1559, Wittenberg 1584) zawarte są tablice astronomiczne, których współautorem,

jak wskazuje Ludwik Birkenmajer, był Marcin Bylica z Olkusza [Birkenmajer, 35, 37]. Interesujące dla ówczesnych badaczy były takie zjawiska, jak komety czy zaćmienia Słońca. Obserwacje swoje na te tematy publikowali Piotr z Proboszczowic (*Judicium comoetis visi in horisonte Craccoviensi ... Anno 1556*, Kraków 1556), Johannes Praetorius (*De cometis qui antea visi sunt et de eo, qui Novembri apparuit narratio*, Nürnberg 1578), czy David Origanus (*Eclipsium Solis et Lunae quae hoc anno M.D.XC. vertente ... descriptiones*, Frankfurt an der Oder 1590).

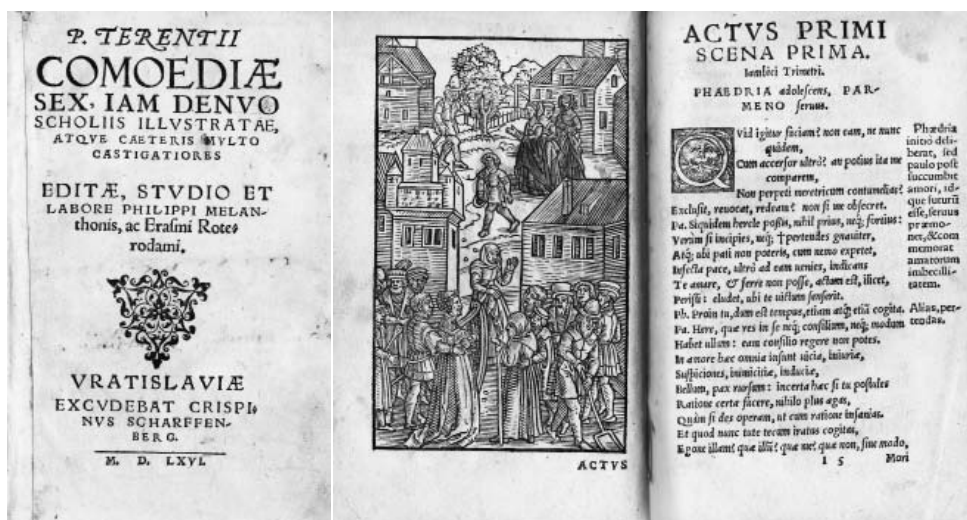
Odnotować też można kosmografie i geografie, jak na przykład Petrusa Apianusa *Cosmographia* (Antverpia 1533, 1545, 1564, 1574, 1584), zawierająca opisy i mapy ziem Polski, Rosji, Litwy, Lotwy, Śląska. Informacje o tych terenach można odnaleźć również w *Cosmographii* Sebastiana Münstera (Basel 1544, 1567). Interesująca jest edycja *Geographiae universae tum veteris tum novae absolutissimum opus* Claudiusa Ptolemaeusa (Köln 1597). Przygotowana została w dwóch tomach: w pierwszym zawarto 27 map Ptolemaeusa, w drugim 37 nowo opracowanych i wyrytych przedstawień kartograficznych całego znanego świata.

Na uwagę zasługują dzieła z zakresu medycyny, z monumentalnym wydaniem *Medicae artis principes* (Geneve 1567) na czele. To także Macieja z Miechowa *Pro conservanda hominum sanitate* (Kraków 1535), Szymona z Łowicza *Centiloquium de medicis et infirmis* (Kraków 1532) oraz *Enchiridion medicinae* (Kraków 1537), Marcina Siennika *Lekarstwa doświadczone* (Kraków 1564). Popularne były też w tym okresie wydawnictwa o ziołach, powszechnie używanych w leczeniu chorób: Aemiliusa Macera *De Herbarum virtutibus* (Kraków ok. 1537), Marcin z Urzędowa *Herbarz polski to jest o przyroźdzeniu zioł i drzew* (Kraków 1595) czy *Herbarz ginak Bylinář welmi užitečný* Pietra Andrei Mattiolo (Praga 1562), ozdobiony pięknymi ilustracjami drzeworytowymi, z których niektóre są ręcznie kolorowane, a wydany z przywilejem króla Zygmunta Augusta. Świadectwem zagrożenia epidemiami w miastach są dwa interesujące druki: *Infection Ordnunng der Stat Wienn* (Nysa 1559) oraz Siegmunta Woyssela i Caspara Packyscha *Kurtzer Bericht, Wie man sich inn diesen Sterbens leufften mit gebrauch der Artzney verhalten soll* (Wrocław 1599).

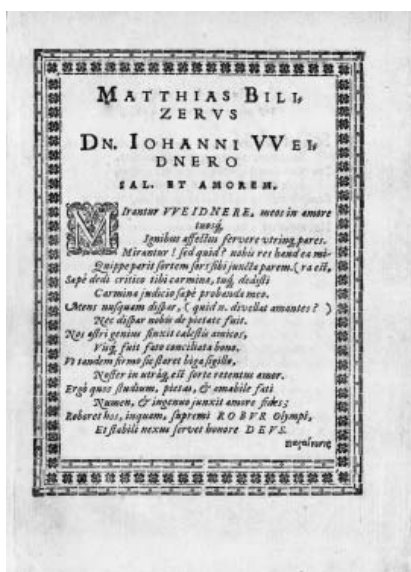
Na uwagę zasługują dzieła z zakresu językoznawstwa i literatury. Odnotować można gramatyki językowe. Do najważniejszych należy podręcznik języka polskiego Nicolausa Volckmara *Compendium linguae Polonicae* (Gdańsk 1594). Ponadto odnotować należy podręczniki do nauki łaciny (Juan Luis Vives *Linguae latinae*, Basel 1541), języka greckiego (Ioannes Posselius, *Συνταξις linguae graecae recens recognita* Wittenberg 1572) czy hebrajskiego (Francesco Stancari *Ebreae grammaticae institutio*, Basel 1547, 1555). Popularne były też książki uczące sztuki pisania poezji i listów, np. Krzysztofa Hegendorffa *Stichologia sev Ratio scribendorum versuum* (Wittenberg 1534), Franciscusa Nigera *Compendiosa ars de epistolis artificife exarandis* (Kraków

1513–1514), Erazma z Rotterdamu *Opus de conscribendis epistolis* (Kraków 1523, Basel 1555, 1561). Pomocne też były zbiory korespondencji, np. *Epistolae clarorum virorum selectae* (Köln 1569), *Epistolae familiares* Cyserona (Görlitz 1578) czy Paulusa Manutiusa *Epistolarum libri XII* (Morges 1581).

Reprezentowana jest też oczywiście literatura piękna. To m.in. Terentiusa *Comoediae sex* (Wrocław 1566), *Epigrammaton libri tres* Remaclusa Arduenny (Kraków 1507), *Rotuły* Mikołaja Kochanowskiego (Kraków 1585), *Duo epitetorum tomi* Andreasa Calagiusa (Wrocław 1590), *Symbolorum et emblematum ex animalibus quadrupedibus desumptorum centuria altera* Joachima Camerariusza młodszego (Nürnberg 1595), poezje Salomona Frenzeliusa (*Carmen hexamentum in Pentecoste*, [s.l. ok. 1587], *Epigrammatum libelli quatuor*, (Praha 1588), *Victoria pusilli Christianorum exercitus contra legionem turcica*, (Praha 1588). Niezmiernie ważne i interesujące są różne dzieła okolicznościowe, pisane przez przyjaciół jako dary z różnych okoliczności, najczęściej ślubów czy zgonów: Daniel Staudius *Coniugio optimi et integerrimi viri Martini Reinhardi ... sponsi. Et ... Catharinae ... sponsae* (Nysa 1598), Jan Thoman *Epithalamion. In secundas nuptias ... Iohannis Wehneri, et ... Marthae Croeliae* (Wrocław 1577), *De felicissimo obitu ... pueluli: Theodori, ex Georgio Wolffio ab Huldshonav et Anna Butneria prognati, Anno ... 1585* (Nysa 1587). Johannes Weidner i Matthias Bilizer wierszem uwiecznili swoją przyjaźń w dziele *Tessera sincerae amicitiae Iohannis Weidneri ... et Matthiae Bilizeri* (Legnica [1597]). Teksty te są wspaniałym świadectwem szesnastowiecznej kultury literackiej.

II. 3. Terentius, *Comoediae sex*, Vratislaviae 1566 – strona tytułowa oraz jedna ze sztuk z ilustracją (sygn. 229209 I). Fot. W. Pawłowicz

II. 4. Johannes Weidner, Matthias Bilizer, *Tessera sinceræ amicitiae Iohannis Weidneri ... et Matthiae Bilizeri*, Lygnicii [1597] (strona [3]) (sygn. 461785 I). Fot. W. Pawłowicz

Niektóre dzieła nie są odnotowywane przez *Bibliografię polską* Karola Estreichera. Dotyczy to zwłaszcza druków śląskich. Inne zdają się być unikatami. Do takich zapewne należy dzieło, którego nie udało się odnaleźć w dostępnych źródłach. To *Constitutiones quo pacto se subditi omnes nostri in profectione ad bellum, et in Castris gerere et conseruare debent*, w incipicie pojawia się tu imię króla Zygmunta Augusta. Datowanie na końcu dokumentu nie jest pełne – zapisano jedynie rok słownie: *Millesimo quingentesimo quinquagesimo* i pozostawiono miejsce na uzupełnienie daty. Tekst jest niemal identyczny z treścią Ordynacji wojennej króla Zygmunta I z 6 II 1537 r., przytoczonej przez Stanisława Kutrzebę o polskim prawie wojskowych [Kutrzeba, 1937, s. 43–48].

Inne dzieła stanowią odrębne warianty, dotychczas nieodnotowane w bibliografiach. Tak jest w przypadku druku *Sehr gewulche erschreckliche vor vnerhörte warhafftige Neue Zeittung, was für grausame Tyranny der Moscouiter an den Gefangenen hinwegk gefürten Christen aus Lyfland beides an Mannen vnd Frawen, Jungfrawen vnnd kleinen Kindern begeheth*. Bibliografia Zawadzkiego odnotowuje jednaście różnych wydań oznaczonych literami od A do K [Zawadzki, 1977, poz. 42–52], egzemplarz Biblioteki Śląskiej różni się układem typograficznym.

Omówione powyżej dzieła zostały ujęte w wydany z okazji jubileuszu Biblioteki Śląskiej katalogu *Polonica i silesiaca XVI wieku w zbiorach*

Biblioteki Śląskiej. Publikację przygotował zespół pracowników Działu Zbiorów Specjalnych Biblioteki Śląskiej pod kierunkiem Teresy Roszkowskiej i Weroniki Pawłowicz. Ukazał się on jako szesnasta pozycja w serii prac naukowych Biblioteki Śląskiej [Pawłowicz i Roszkowska, 2013].

Katalog obejmuje 645 dzieł w 719 egzemplarzach. Każde dzieło stanowi odrębną, z własnym numerem, pozycję katalogu. Składa się na nią dokładny opis bibliograficzny dzieła oraz charakterystyka egzemplarzy. Elementem szeregującym poszczególne opisy jest hasło – autorskie bądź tytułowe. Niektóre typy dzieł zgrupowano pod wspólnym tytułem, jak na przykład *Constitutiones, Constitutiones synodales*. Natomiast różne edycje Pisma świętego i jego części ujęte zostały pod hasłem *Biblia*, z uzupełnieniem w języku łacińskim obejmującym określenie części oraz języka druku. Zastosowano dokładny odpis tytułu, z zachowaniem grafii. Opis fizyczny uzupełniony jest też informacjami o ilustracjach oraz sygnaturami arkuszowymi. Podano informacje o dedykacji, zaś dla druków obcych wymieniono elementy decydujące o uznaniu dzieła za polonicum.

Odnutowane zostały również cytaty bibliograficzne. Jako pierwsza podana jest zawsze informacja dotycząca *Bibliografii polskiej* K. Estreichera, także jeśli dzieło nie zostało w niej odnotowane. Kolejne źródła uszeregowano według kolejności ich publikacji. Uwzględniono przede wszystkim katalogi poloniców wydane przez biblioteki polskie, zwłaszcza Bibliotekę Jagiellońską, Ossolineum, Bibliotekę Uniwersytetu Wrocławskiego, Bibliotekę Kórnicką i inne. Wykorzystano dostępne bibliografie i katalogi dzieł szesnastowiecznych, między innymi *Index Aureliensis*, katalog Biblioteki British Museum, także bazy bibliograficzne i katalogi wydane na CD oraz dostępne poprzez internet. Wszystkie źródła zebrano w wykazie, uzupełnionym o stosowane w opisach skróty tytułów.

Charakterystyka poszczególnych egzemplarzy zachowanych w Bibliotece Śląskiej obejmuje ciekawsze noty rękopiśmienne, defekty, proveniencje oraz krótki opis oprawy. Ostatnim elementem opisu jest sygnatura, podana kursywą wraz z siglum Biblioteki Śląskiej.

Utworzono również liczne odsyłacze ułatwiające odnalezienie opisów: od odmiennych form nazwisk autorów i haseł tytułowych, od edytorów, tłumaczy, dzieł współwydanych. W odsyłaczach szczegółowych podano uproszczony opis – hasło, skrócony tytuł oraz adres wydawniczy obejmujący nazwę miejsca wydania w formie współczesnej oraz datę wydania.

Zrąb główny katalogu uzupełniają indeksy. Jako pierwszy umieszczono alfabetyczny indeks drukarzy i nakładców, następnie indeks drukarzy i nakładców w układzie topo-typograficznym. Kolejno następuje konkordancja sygnatur i pozycji w katalogu. W indeksie proveniencji uwzględniono osoby prywatne oraz instytucje kościelne i świeckie w układzie alfabetycznym według miast. Starano się – w miarę możliwości – podać krótką charakterystykę zidentyfikowanych osób i instytucji. Niestety, w wielu przypadkach

zapis ogranicza się jedynie do nazwiska, czy też inicjałów. W gronie dawniejszych właścicieli książek znaleźli się biskupi oraz duchowni, zarówno katoliccy, jak i protestanccy: m.in. bp Jerzy Józef Szembek, Karol I Habsburg, Andrzej Jerin, Matthias Eitner, Theodor Lindanus, Joannes Liubiczh, Joannes Murmellus, Hieronim Scholtz, Samuel Weinisch. Również zakonnicy z różnych zgromadzeń dysponowali własnymi księgami: np. bernardyn Feliks z Kościana, dominikanin Łukasz Szamotulski czy br. Cyprian z Krakowa. Są liczni przedstawiciele szlachty, m.in. Wiktor Baworowski, Leon Dembowski, Jakub Kazimierz Gieysztor, Konstanty Podwysocki, Zygmunt Pusłowski, Stanisław Karłowski czy dwóch Fridericusów von Krekwitz, starszy i młodszy. Pojawiają się nazwiska wykładowców Akademii Krakowskiej, jak na przykład: Jan Cynerski Rachtamowicz, Kazimierz Jarmundowicz, Jakub Najmanowicz i jego brat Kazimierz, Wawrzyniec Śmieszkowicz, Kazimierz i Stanisław Źródlińscy. Profesorem na Uniwersytecie Wrocławskim był Hugo Laemmer. Wśród właścicieli książek byli również lekarze: Henricus Cunitius, Tobias Fischer, Borys Schnitter, Johannes Weidner. Do grona nauczycieli i badaczy śląskich należeli Johann Ephraim Scheibel, Christian Gottlieb Habicht, Martin Weinrich. Spośród bibliotekarzy wymienić można Felicjana Bernackiego, sekretarza księcia Adama Jerzego Czartoryskiego, muzealnika i bibliofila Rudolfa Męckiego, Hermanna Markgraфа, dyrektora Archiwum i Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu. Z pisarzy – Andreasa Gruphiusa czy Józefa Ignacego Kraszewskiego. Są i znakomici bibliofile i bibliografowie obcy: Carlo Bossi, Leo Olschki, Jean Francois van de Velde.

Odrębnie wykazano nazwy instytucji, których znaki własnościowe odczytano na książkach (w układzie topograficznym). Są to przeważnie zbiory klasztorów, m.in. franciszkanów (w Głogówku, Kaliszu, Krakowie, Poznaniu, Würzburgu), bernardynów (w Nysie, Ołomuńcu, Warcie, Wilnie), dominikanów (we Frankfurcie), benedyktynów (na Świętym Krzyżu, w Tyńcu), jezuitów (w Gdańsku, Ingolstadt, Kaliszu, Krakowie), karmelitów (w Gdańsku, Trutowie), cystersów (w Henrykowie, Rudach Raciborskich, Szczyrzycu), pijarów (w Krakowie), bożogrobców (w Nysie), a także kościołów (w Niepołomicach, Zatorze). Są noty szkół (m.in. w Nysie, Głubczycach, Opolu, Pszczynie, Görlitz), bibliotek i muzeów (w Katowicach, Bytomiu, Raciborzu, Wrocławiu).

Całość katalogu uzupełnia indeks osób – autorów, tłumaczy, edytorów, adresatów i autorów dedykacji oraz innych wymienionych w opisach (z wyjątkiem proveniencji). Dopelnieniem katalogu są fotografie stron tytułowych dzieł, które nie zostały odnotowane przez bibliografię Estreichera i nie odnaleziono ich w innych bibliotekach polskich. Zamieszczono też fotokopie stron egzemplarzy odnotowanych w innych katalogach, lecz odróżniających się typograficzne.

Opublikowany katalog poloniców i silesiadców XVI w. umożliwia czytelnikom łatwiejszą orientację w zasobie Biblioteki Śląskiej. Prace nad tą

grupą zbiorów nie są jednak zakończone. Obecnie trwa wprowadzanie opisów najcenniejszych druków do katalogu komputerowego (OPAC). Część z tych dzieł zostało już opublikowanych w Śląskiej Bibliotece Cyfrowej w ramach projektu Śląskiej Internetowej Biblioteki Zbiorów Zabytkowych. Ujęto je również w kolekcji starych druków, w której utworzono podkolekcję *Polonica i silesiaca XVI w.* Również kolejne dzieła będą systematycznie udostępniane czytelnikom w formie zdigitalizowanej.

Bibliografia

- Birkenmajer L. (1892), *Marcin Bylica z Olkusza...*, Kraków.
- Graesse J.G.T. (1863), *Trésor de livres rares et précieux ou Nouveau dictionnaire bibliographique...*, T. 4. Dresden. [Reprint: Milano 1993].
- Kutrzeba S. (1937), *Polskie ustawy i artykuły wojskowe od XV do XVIII wieku*. Kraków.
- Pawłowicz W., Roszkowska T. (red.), 2013, *Polonica i silesiaca XVI wieku w zbiorach Biblioteki Śląskiej*. T. 1–2, Katowice.
- Zawadzki K. (1977), *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI-XVIII wieku*. Bibliografia, t. 1: 1514–1661. Wrocław [i in.].

Weronika Pawłowicz

Polonica and silesiaca of the sixteenth century in the special collections of the Silesian Library

Summary

The most valuable group of publications issued in the sixteenth century, from resources of old prints stored in the Silesian Library in Katowice is presented. The recognition of works as polonica and silesiaca was motivated first of all by formal criteria such as authorship (includes works of Polish and Silesian authors), print language (Polish, even only in part), place of publication (printing houses operating in Poland or Silesia, or investor originated from the area), a person of printer (also Poles typographers working abroad Poland), dedication (to individuals and institutions associated with Poland or Silesia). There were also important criteria of content: on the basis of a careful analysis of the content of sixteenth-century foreign works, works on all or part of Poland and Silesia were selected and people associated with these areas.

The article presents the most important authors, publishing houses, as well as subject matters tackled by polonica and silesiaca. The catalog released in the last year, entitled *Polonica and silesiaca 16th c. in the collections of the Silesian Library* is also briefly characterized, which is the part of the ninety anniversary of Silesian Library celebrations.

Keywords: Silesian Library, special collections, silesiaca, prints of sixteenth century